

ОСОБЛИВОСТІ "НАРОДНОГО БОГОСЛОВ'Я" УКРАЇНЦІВ: НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ РЕЛІГІЙНИХ КОЛЯДОК У СУЧАСНИХ ЗАПИСАХ

Статтю присвячено проблемі осягнення народом християнської віри. Розкрито певні народні уявлення про християнського Бога. Автор підкреслює народні погляди на вчення про Христа.

Ключові слова: "народне богослов'я", народна релігійність, христологія, "народна христологія", фольклор, колядки.

В умовах процесів глобалізації та інтерналізації культур, переходу людства до інформаційної цивілізації у представників різноманітних етносів зростає інтерес до власної культури та духовної спадщини, спостерігається процес повернення до народних традицій, тобто відбувається так званий "ренесанс традиційної культури". Невід'ємною складовою духовної культури і ментальності українців виступає релігійність. Джерелом її дослідження може бути фольклор, який має єдину систему міфологічних, релігійних, моральних уявлень та норм, що відображають неповторну історичну пам'ять етносу, його ставлення до природи і суспільства, моральні принципи, погляд на світ тощо¹.

Колядки як зимові (різдвяні) обрядові пісні відомі у народів Східної Європи, особливо у слов'ян. Серед східних слов'ян колядки найбільш поширені у українців. Особливістю українських колядок, у порівнянні з російськими і навіть білоруськими, є відсутні християнські мотиви, які народ традиційно черпав з Євангелія, апокрифічних творів, літургійного життя Церкви, іконопису тощо. Український фольклор містить також зразки власне релігійних колядок, створених на ґрунті християнського віровчення. Як зазначав М.С.Возняк, "із складних причин і обставин вплив характер коляд, який зробив їх не тільки важливим релігійним чинником, засобом поширення віри й побожності, але й моралізаційним і цивілізаційним"².

У наш час триває процес фіксації та видання фольклорних джерел. У ньому беруть активну участь не тільки науковці, краєзнавці, музиканти, а також священнослужителі, що репрезентують українські християнські церкви. Розширюється традиційна сфера побутування християнських колядок. Залишаючись серцевиною обряду колядування на Різдво, різдвяні пісні вийшли за його межі і широко представлені в аудіозбірках на компакт-дисках, на веб-сайтах різноманітного спрямування: від офіційних сторінок християнських громад до науково-популярних та музичально-розважальних ресурсів. Сприйняття народом священного начала, розуміння християнських віросповідних істин, релігійні почуття, особливості обрядовості є акумульованими у колядках і чекають на наукове осягнення.

Вперше дослідницьку увагу звернув на релігійні колядки і поставив коло завдань щодо їх вивчення І.Франко³. М.Грушевський подав антологію українського фольклору христологічного змісту та проаналізував народну творчість на релігійно-моральні теми у праці "Історія української літератури"⁴. В радянській етнографії розглянув християнські аспекти обряду колядування в українців В.І.Чичеров⁵.

Методологічною основою для студіювання фольклору та народної релігійності може бути концепція "космічного християнства" румунського вченого М.Еліаде⁶. Серед сучасних українських наукових розвідок вирізняються роботи філолога В.Сулими, яка вивчаючи старовинні українські колядки, прийшла до висновку про зародження такого явища, як "народне бого-

слов'я"⁷ та філософа Г.Разумцевої, що за фольклорними джерелами дослідила морально-етичні погляди та окремі аспекти традиційного релігійного світосприйняття українського народу⁸.

Слід зазначити, що, з одного боку, феномени народної релігійності, релігійної ментальності, "народного богослов'я" й досі залишаються пріоритетними темами міждисциплінарних досліджень, а з іншого – недостатня розробленість джерельної бази перешкоджає отриманню достовірних наукових результатів. З огляду на викладене вище, метою нашої статті є описання і аналіз особливостей "народного богослов'я" українців на основі релігійних колядок у сучасних записах. Під поняттям "народне богослов'я" розуміється система народних уявлень про Бога та спасіння. Джерелами дослідження стали опубліковані на початку XXI ст. фольклорні збірки⁹ та зразки колядок з архіву миколаївського краєзнавця Л.М.Плужникової. Дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході до даних, що вивчаються, носить позаконфесійний характер.

Основою християнської релігії є віра у Єдиного, Істинного і Живого Бога. Бог має абсолютну благість, абсолютне знання та абсолютну могутність. Бог має Свою причину в Самому собі. "І сказав Бог Мойсеєві: "Я Той, що є" (Вих. 3, 13 – 15) У відношенні до Бога всі істоти і, в тому числі, людина, природний світ, Земля тощо є Його творінням. Він є настільки унікальним і настільки досконалим, що Його існування не може бути порівняно ні з чим іншим.

Зауважмо, що сутність традиційної народної релігійності українців можна висловити за допомогою двох формул, запозичених з тексту колядок поширених у XIX столітті: "Ніт як над тебе, великий наш Боже!" та "Язиці розумійте, яко с наме Бог". Українська традиційна релігійність, вкорінена в землеробське буття народу, вже ґрунтувалася на християнському переосмисленні, з одного боку, космосу і місця людини в ньому, а з другого – Бога, людини та їх взаємовідношення. В народній релігійній свідомості християнський Бог стоїть понад космічними силами. У колядці відбилися подив і щире захоплення народу величчю та благістю Бога: "Ніт як над тебе, великий наш Боже!/ Ти кажеш місяцю: "Світи всему світу!"/ Ти кажеш сонейку: "Світи всему світу!"/ Ти кажеш дожджейку: "Мочи суху землю!"¹⁰

Людина традиційного суспільства жила перед очима Бога, в присутності Бога. Тому другою засадою народної релігійності була формула "з нами Бог". Всемогутній, незбагнений Абсолют мислився не тільки трансцендентним, але й іманентним світові, проявляючись у фізичній природі. Більш того Він приходить в подобі людини, народжується у умовах звичайного селянського побуту. "Язиці розумійте, яко с наме Бог"¹¹. Саме цей заклик дає підстави стверджувати, що народ добре розумів величну місію Ісуса Христа – відновити зв'язок між Богом та Його творінням – людиною.

Християнський Бог – це Свята Трійця – "єство якого єдине, але буття якого є особистим взаємовідношенням трьох іпостасей: Отця – безпочаткового Першоначала, Сина – Логоса, тобто абсолютного Смыслу (який втілюється в Ісусі Христі) і Духа Святого – "животворчого начала"¹². Всі три іпостасі існували завжди, вони є "предвічними" і рівними за достоїнством (рівночасні). Всі Вони беруть участь у творенні та бутті космосу. За вченням християнської церкви, Свята Трійця є триєдиною, односутньою, нероздільною, предвічною, святою та животворчою.

Сутність християнської релігії також можна визначити за допомогою одного слова – це слово "Христос". Вчення про особистість та місію Ісуса Христа (христологія) є складовою християнського догматичного богослов'я. "Народна христологія", або народні уявлення про "Сина Божого", Спасителя належать до феномену "народного богослов'я", народної релігійності.

Ісус Христос – друга особа у структурі Трійці, Бог-Син, Логос, тобто абсолютний Смысл, який втілюється в Ісусі Христі. Ісус Христос виступає посередником, через якого Бог-Отець сповіщає істину Одкровення. Він – Відкупитель, що хресною смертю спасає людство від первородного гріха, звідси формується християнська теорія спасіння – сотеріологія.

У християнській догматиці Ісус Христос є Боголюдиною, яка суміщає в особистісній єдності усю повноту як божественної, так і людської природи. Формула 4-го Вселенського (Халкідонського) собору (451) – "воістину Бог" і "воістину людина". Божественна і людська природа Христа існують "несліянно, непретворенно, нероздільно, неразлучимо".

У розглянутих зразках релігійних колядок у сучасних записах ім'я Святої Трійці не названо

жодного разу. Разом з тим Свята Трійця є представленою у трьох іпостасях, а Святий Дух, який згадується рідко, переважно у сцені хрещення Ісуса Христа, зображається символічно, як правило, у вигляді голуба, або просто птаха.

Так, на Миколаївщині записана християнська космологічна колядка "Слава, слава, слава Тобі, Боже", сюжет якої був доволі поширений по всій території України ще у другій половині XIX ст. В ній мотив будови світу замінено мотивом будови церкви, місце космічних сил – "трьох товаришів" – Сонця, Місяця і Дощу заступає притаманна традиційній релігійності українців "народна Трійця" (Бог-Отець, Ісус Христос, Богородиця), яка доповнюється Святим Духом, що, очевидно, також є більш пізнім, християнським переосмисленням прадавніх уявлень про створення світу птахами. У церкві троє дверей: у перші входить сам Господь Бог, у другі – Син Божий, у треті – Діва Марія. "Де Марія йшла – роза процвіла./ Слава, слава, слава Тобі, Боже!/ Роза процвіла. / А з тої рози вилетів пташук./ Слава, слава, слава Тобі, Боже!/ Вилетів пташук./ Ой то не пташук, то Божий душок./ Слава, слава, слава Тобі, Боже!"¹³.

Колядка № 3 " Витай, Ісусе, у Марії Діви зроджений" зі збірки професора С.Китової нагадує за стилем і змістом молитву сучасної людини, що веде воцерковлений спосіб життя. В ній співається: "І наші серця Тобі на жертву приносили. / Не опусти їх з Твоєї опіки, / Царствуй в них разом з Отцем і Духом навіки"¹⁴. Це молитовне прохання переформується зі старозавітним мотивом: "Серце чисте створи, мені Боже, / і тривалого Духа в моєму нутрі віднови." (Пс. 50, 12)

Цілком зрозуміло, що український різдвяний фольклор має христоцентричний характер. У структурі християнської Трійці народна релігійна свідомість чітко виокремлює пару: Бог-Отець – Бог-Син. Хоча Ісус Христос розглядається у відношенні і до Бога-Отця, і до Богородиці.

У християнській релігії широко використовуються епітети до імені Ісуса Христа: Спаситель, Відкупитель, Цар, "Син Божий". Вони відображають догматичні положення про те, що Ісус Христос прийнявши добровільно страждання і смерть, відкупив собою людей із полону і рабства у сил зла, яким вони віддали себе у акті "гріхопадіння"¹⁵.

Наголосимо, що фактично кожна колядка містить ім'я Ісуса Христа.

Епітети до імені Христа також широко представлені в народній поетичній творчості. За ними можна визначити основні напрями народних христологічних поглядів.

Найчастіше Ісуса Христа називають біблійним іменем "Син Божий", а також: "Боже Дитятко", "Младенець блаженний", "Младенець предвічний", "Дитина Божа". За християнським віровченням, Бог відкрився людям в особі Христа. Святе Письмо називає Ісуса Христа Сином Божим та Богом Словом: "Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово" (Ів. 1, 1) Сам Христос називає Себе Сином Божим Єдинородним: "Так бо Бог полюбив світ, що дав Сина Свого Однородженого, щоб кожен, хто вірує в Нього, не загинув, але мав життя вічне" (Ів. 3, 16)

Народнопоетичні епітети передають благоговійне ставлення віруючих людей до Божественного Немовля з його атрибутами величчя, мудрості та майбутніх хресних мук. У колядках є відчутним євангельський мотив "будьте як діти": маленький Ісусик грається у дитячому колі і водночас являється милостивим Господом. У колядці " Нині в нас Різдво Божого Дитяти" маленький Христос звертається до Богородиці: "Так мені добре з тими діточками!/ З ними завжди я буду, / Тих дітей не забуду, / І зішлю їм щастя-рай / В їх прекрасний рідний край, / за добре серденько, / Пригорну їх, ненько..."¹⁶. У колядці № 30 " Дивная новина, яко Діва Сина" народ просить Ісуса Христа: "Пригорни усіх до Себе християнських діток. / А Христос маленький ручки простягає, / Усіх діток з усього світу до Себе скликає"¹⁷.

Українські колядки передають глибину переживання віруючим народом таїнства Боговтілення. Бог став видимий, як каже апостол: "Велична побожності тайна: Бог з'явився в тілі..." (1 Тим. 3, 16) Ісуса Христа називають у колядках так: "Боже Слово", "Отцівське слово", " Слово Отчеє". У колядці № 55 "Ой у Віфлеємі весела новина" передається суть догмату про боговтілення: "Там Діва Марія народила Сина, / І Отцівське слово зодяглося в тіло..."¹⁸. У колядці № 3 " Витай, Ісусе, у Марії Діви зроджений" співається: "Витай нам, Боже, у людськiм тілі з'явлений"¹⁹.

У народнопоетичних творах можна простежити підкреслення Божественної природи Христа, його називають: "Богом", "Богом предвічним", "Богом правди і Любові", "Богом довготерпілим,

"Святим Божеством", "Богом правдивим", "Богом Всесвіту", "Богом – создателем цього світу" тощо. Широко представлені уявлення про креативні функції Ісуса Христа як Бога. Ісус Христос у колядці № 24 " В глибокій долині" промовляє до матері: "Я сотворив небо й землю, / Ще'м ся не народив!"²⁰

У колядці № 60 "Ой учора звечора" проголошується, що народився Син Божий, який сотворив небо і землю²¹.

У розглянутих колядках зберігаються релікти міфологічного мислення стосовно сприйняття Божественної природи Ісуса Христа. Маємо на увазі мотиви вознесення новонародженого Христа на небо, чудесне надання йому імені, які відсутні і в канонічних, і в апокрифічних євангеліях, а також мотиви одягання Ісуса Христа у ризи шовкові, що прислані Богом-Отцем, і покладання новонародженого на престол у церкві, що перегукуються з народними традиціями та обрядами. У такий спосіб, з нашої точки зору, в традиційній народній релігійності відбувалося "узаконення" божественного статусу Христа.

У євангеліях Царем називається той, кому дана "усяка влада на небі і на землі"(Мт. 28, 18) У колядках так називають Ісуса Христа: "Цар", "Цар царів", "Цар Всесвіту", "Цар справедливий, Цар віків слави"; "Небесний владар", "Цар і Пан, Вишніх сил всього світу Гетьман", "Пан наш, Всемогучий владика", "Владика, князь світу"; "Вседержитель всього світу". Визнаючи і підкоряючись Божественній владі Христа, народ не наголошує на тому, що Син Божий є ще й суворим і справедливим Суддею, який буде карати кожного за особисті гріхи. Скоріше центральною проблемою є спасіння людини і Всесвіту, бо первородний гріх не тільки відкинув людину від Бога, але й спотворив весь світ.

За християнським віровченням, людина виступає суб'єктом гріхопадіння та об'єктом спасіння. Гріхопадіння, тобто перший акт непослуху Богу, зруйнувало богоподібність людини, і вона стала смертною. Покликання людини полягає у відновленні сакральної єдності з Богом. Примирення з Богом, спасіння стає сенсом людського життя.

Людина може врятуватися лише завдяки Богові. Виявом такого божественного втручання є поява Ісуса Христа. Через нього, на думку богословів, люди вступають у патерналістичні відносини з Богом і прилучаються до священного. Христос перемиг онтологічну силу гріха, спокутував гріх людей, прийняв тортури і мученицьку смерть. Християнство вважає Ісуса Христа досконалою людиною, другим Адамом. Як свідчать отці Церкви: "Бог став людиною для того, щоб людина могла стати Богом".

Відповідно у слов'янській традиції Сина Божого називають Спасом. В українських колядках також зустрічаються варіанти: "Спас", "Спаситель", "Господь Спас", "Новий Адам", "Відкупитель наших гріхів" і дуже рідко – "Месія".

Людини усвідомлює свою духовну недосконалість і гріховність: "Много ми грішили, Спасе пред тобов/ Ми всі грішні, Ти один святий"²². За народними уявленнями, спасіння може статися тільки за посередництва Сина Божого: "Ступив до нас з високости, / Щоб зміг нас з гріхів спасти"²³; "спасати грішні душі від вічної муки"²⁴; наш єдин Вибавитель від кари; з Богом нас примиряє"²⁵; "весь світ відкупив"²⁶. Наприклад, у колядці № 3 " Витай, Ісусе, у Марії Діви зроджений" Ісус Христос приходить у світ не у славі Божій, а убогий і нужденний: "А твоя сила сухій зрівнялась билині." Проте народ розуміє мету приходу Сина Божого у земний світ, Його Божественну Місію: "Твоя покора з нас грішні здійме окуви, / А в серцях наших заложить царство любові"²⁷.

Не зважаючи на те, що тема хресної смерті Ісуса Христа мало розроблена у різдвяному фольклорі, християнська віра, як "релігія Голгофи", зрозуміла українцям: "Він гріхи всього світу, / Своім хрестом змив"²⁸, "за гріх світу Спас вмирає"²⁹. Українські колядки повторюють традиційний мотив "Марія при Хресті", запозичений з католицького гімну XIV ст. "Stabat mater dolorosa...", де страждання Христа показані крізь муки Богородиці. Вже у другій половині XIX ст. Ф.Кудринський вказував на головну відмінність українського тлумачення цього мотиву – суб'єктивно зображено внутрішній стан Божої Матері, передано сильне, глибоке душевне хвилювання Богородиці³⁰. Ця специфіка зберігається, збагачується і оновлюється у наш час. У колядці з Миколаївщини Божа Матір звертається спочатку до свого Сина: "Вже тя, милий Сину, більше не побачу, / Сину мій./ Ти жертвувався всіх людей спасти, / За те діждався невинно вмирати./ За світ лукавий, злбний і неправий, / Що сповнив на Тобі весь засуд кривавий / на

Хресті. Моя опоро, мій світе ясний, / В'янеш за скоро, чахнеш безчесно." Далі Богородиця, як звичайна жінка, молиться до Бога-Отця про долю свого Сина і так само, як Христос, приймає волю Всевишнього: "Я сама на світі, як билина стою/ під Хрестом./ Мій Боже милий, усердно тя молю, / Додай мені сили у нещаснім болю./ Тебе благаю, як сама лиш знаю / І Тобі десь свого Сина поручаю / на Хресті"³¹.

Традиційно залишаються фактично не розробленими теми Христового воскресіння і вознесіння.

Віра людини в Бога розглядається як найвища цінність у сучасних колядках. Якщо східні царі наділяють новонародженого Спасителя символічними, але матеріальними дарами, то народ довіряє найдорожче: "І подарім Му нашу віру/ Чистее серце і душу щиру"³². На Півдні України записана колядка "Ой Божеє народження, Божая сила", в якій співається: "А ви, люди, християни, віруйте Богу/ Та вдарте чолом, битьєм цього престолу, бо цей престол найосвященний, / Богу Отцю, Ісусу Христу на причащення"³³.

З розглянутого можна зробити такі висновки: українцям властива розвинута християнська ідентичність, яка відображається у "народному богослов'ї", що має христоцентричний характер, разом з тим не затьмарюється образ Бога-Отця як Творця та милосердного, люблячого Батька. В "народній христології" підкреслюється Божественна природа Ісуса Христа, є розуміння Його місії та відкупної жертви. Спасіння людина з народу бачить у вірі в Бога та відкупну жертву Христа.

Дальший аналіз релігійного фольклору та народної культури, ширше застосування історико-порівняльного методу та регіонального підходу – необхідні умови для вивчення ключових питань розвитку народної релігійності та релігійної ментальності українського народу.

¹ Путилов Б.Н. Фольклор и народная культура. – СПб., 2003. – С. 67 – 70.

² Возняк М.С. Історія української літератури. У двох книгах: Навч. вид. – 2-ге вид., випр. Кн. друга. – Львів, 1994. – С. 307.

³ Франко І. Наші коляди / Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 28. – К., 1980.

⁴ Грушевський М.С. Творчість на теми релігійно-моральні.// Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. – Т. 4 Кн. 2 / Упоряд. Л.М.Копаниця; Приміт. С.К.Росовецького. – К., 1994.

⁵ Чичеров В.И. Зимний период русского народного земледельческого календаря XVI – XIX века. Очерки по истории народных верований. – М., 1957.

⁶ Элиаде М. Аспекты мифа / Пер. с фр. В. Большакова / 1995. – С. 167 – 172.

⁷ Сулима В. Свята Трійця і символіка троїстості: до питання про літературну генезу української народної поезії // Слово і Час. – 2005. – № 6. – С. 6 – 12.

⁸ Разумцева Г.І. Моральні цінності українського народу та ритуальний закон Церкви в поетичному фольклорі XIX століття // Українське релігієзнавство. – 2000. – № 14. – С. 25 – 35.

⁹ Іде зірда чудна: Колядки, щедрівки та віншівки / Упорядн. Н.Манько. – Львів, 2006; Ковальова О.Ф. Українська народна творчість Південного Прибужжя. – Миколаїв, 2006; Колядки та щедрівки в сучасних записах. Упорядник С.А.Китова. – Черкаси, 2003.

¹⁰ Потебня А.А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / Александр Афанасьевич Потебня. Символ и миф в народной культуре / Сост., подг. текстов, ст. и коммент. А.Л.Топоркова. – М., 2000. – С. 110.

¹¹ Доманицький В. Сучасні колядки і щедрівки (Відбитка Пам'ятної книжки Київської губернії на 1905 р.) // Народна творчість та етнографія. – 1999. – № 1. – С. 98.

¹² Аверинцев С. Троица / Собрание сочинений / Под ред. Н.П.Аверинцевой и К.Б.Сигова. Словарь. – К., 2006. – С. 448.

¹³ Слава, слава, слава Тобі, Боже! Зап. Плужниковою Л.М. від Прилуцької Дарини Трохимівни, в с. Станіславчик, Первомайського району, Миколаївської області, 1998 рік.

¹⁴ Колядки та щедрівки в сучасних записах... – С. 23.

¹⁵ Аверинцев С. Иисус Христос / Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т./ Гл. ред. С.А.Токарев. Т. 1. – М., 1991. – С. 490.

¹⁶ Іде зірда чудна: Колядки, щедрівки та віншівки... – Львів, 2006. – С. 14.

- ¹⁷ Колядки та щедрівки в сучасних записах... – С. 39.
- ¹⁸ Там само. – С. 53.
- ¹⁹ Там само. – С. 22.
- ²⁰ Там само. – С. 34.
- ²¹ Там само. – С. 55.
- ²² Іде зірда чудна: Колядки, щедрівки та віншівки... – С. 276.
- ²³ Там само. – С. 85.
- ²⁴ Колядки та щедрівки в сучасних записах... – С. 36.
- ²⁵ Іде зірда чудна: Колядки, щедрівки та віншівки... – С. 124.
- ²⁶ Там само. – С. 55.
- ²⁷ Колядки та щедрівки в сучасних записах... – С. 22.
- ²⁸ Іде зірда чудна: Колядки, щедрівки та віншівки... – С. 301.
- ²⁹ Колядки та щедрівки в сучасних записах... – С. 56.
- ³⁰ Кудринский Ф. "Stabat mater dolorosa" в народной поэзии Волынской губернии // Киевская старина. – 1893. – № 11. – С. 327 – 332.
- ³¹ Страждальна Мати під Хрестом стояла. Зап. Плужниковою Л.М. від Веретко Галини Василівни, в м. Баштанка Миколаївської обл.
- ³² Іде зірда чудна: Колядки, щедрівки та віншівки... – С. 116.
- ³³ Ковальова О.Ф. Українська народна творчість Південного Прибужжя. – Миколаїв, 2006. – С. 101.

Статья посвящена проблеме восприятия украинским народом христианской веры. Рассмотрены народные представления о Боге. Автор выделяет народные взгляды украинцев на учение о Христе.

Ключевые слова: "народное богословие", народная религиозность, христология, "народная христология", фольклор, колядки.

This article deals with a problem of comprehension by Ukrainians of Christianity. Concrete folk notions about God are presented in this article. The author underlines considerations of Ukrainians on the Doctrine about Christ.

Key words: "folk theology", folk religiousness, Christology, "folk Christology", folklore, Christmas Carols.